

,Kaynaklar -s.573-, Dizin -597- kısımlarından oluşmaktadır.

İçindekiler listesinden de anlaşılacağı üzere son derece uzun bir tarihsel döneme ait , etkenleri ve etkileri çok geniş olguları bir çalışma kapsamında ele alıp değerlendirmek bu çalışmanın önemli sınırlılıklarından birisidir. Bu manada alt başlıklarda bazı konular daha etraflıca ele alınıp farklı açılardan değerlendirilebilir. Bunun dışında kuramsal bakış açısı ve yöntemi itibarıyla sahamıza model bir çalışma olarak yol gösterici bir niteliğe haizdir. Bu bölüm başlıklarından her biri mütakel bir çalışma olarak ele alınıp sahadan ve arşivden daha fazla olgu ile -ama asla bu kuramsal bakış açısını ıskalamadan - değerlendirilmektedir.

Ayhan Bey bir daha kültür bilimlerinde disiplinler arası bakışın üretkenliğini ve aydınlatıcılığını bizlere gösterdi. Olguya bütüncül bakmanın onun hakkındaki kavrayışımızı daha anlamlı hale getirebileceğini özel olarak bu çalışmada gördük. Kendisini tebrik ediyoruz. Yeni çalışmalarında muvaffakiyetler diliyoruz.

Kemal ÜÇÜNCÜ

SAFA MACAR DİLİ HAZİNELERİNİN KORUNMASI VE ÖĞRETİLMESİ

**Molnár, Zsolt - Czeglédi, Cecília
Molnárné, A Tiszta Magyar Nyelv
Kincseinek Megőrzése és
Tanítása, Püski Yayınevi,
Budapest, 2009, 360 sayfa, ciltli,
ISBN 978-963-959-293-3**

Nihat Sami Banarlı'nın *Türkçe'nin Sırları* ile büyüyen ve dil yarası alın yazısı bir millete mensup olan bizler, dilin korunması ve katledilmesi arasındaki uçlarda çok fazla dolaşan bir memlekette temiz dilden bahsetmenin ne demek olduğunu çok iyi biliriz. Arı dil tabirinin başka çağrışımları olduğu için, temiz dil diyorum. Bir tarafta dili korumak adına gelişmesinin önünü tıkayanlar, bir tarafta da sözde temizlemek adına büsbütün öldürenler arasında gidip gelen, neyse ki halkımızın bu uçları umursamaması sayesinde ayakta kalan dilimiz, bu tazı yarışın-

da çok şey kaybetti. Dilde arılaşma hareketi Türkçenin önüne yeni ufuklar koydu ama uygulamada iyi niyet sınırlarının ötesine geçti ve Farsçadan şikâyet edip Fransızcaya sarıldı. Sonraki dönemlerde de tamamen Türklük ve Türkçe aleyhtarı bir siyasetin imgesi oldu. Öte yandan Türkçeyi koruma taraftarları bu harekete karşı çıkarken dilimizin gücünü ortaya çıkaracak çabaları da aynı kefeye koydular. Hem eşya, hem de fikir olarak hergün yeni bir şeyin icat edildiği bir çağda, eğer mucit biz değilseniz, bunların dildeki karşılıklarını ancak dilimizin kendi kaynaklarından bulabilirdik, bulmalıydık. Yeni eşya ve kavramlara Türkçeden karşılık bulmayı uydu-rukçuluk saymak, dilimizde bin yıldır var olan kelimeleri yabancı ve kovulası saymak kadar gereksiz ve gerekçesiz bir tutumdur. Uçların bu mücadelesi zamanla törpülenmiş ve mevkiler günümüzde büyük ölçüde halkın hizasına gelmiş ise de, kaybedilen enerji ile küreselleşmenin azgınlaştığı şu çağda dilimizin İngilizceye karşı dayanacak gücü kalmamıştır.

İngilizceden şikâyetçi olan tek millet biz değiliz. Bunu teselli olarak mı görmeli, bilinmez. Çince de halkın günlük konuşma diline sayısız İngilizce kelimenin yerleştiğini bilmek küresel felaketin büyüklüğü hakkında fikir verecektir. Yeni bir döneme ve yeni bir düzene geçen Orta Avrupa ülkeleri ise hedeflerini Batılılaşmak, yani Amerikalaşmak olarak tayin ettiklerinden, resmi siyasetleri icabı bu felakete ışığa koşan pervaneler gibi koşmuşlardır. Açık Toplum, aynı zamanda açık dil olarak anlaşılmakta ve bir kelimeyle de olsa İngilizce bildiğini göstermek

ortak davranış tarzı haline gelmektedir. Bunun işyeri isimlerine yansımaları ise felaketin zirve noktasını teşkil etmekte, İngilizce bir daha gitmemecesine toplum hayatına kazınmaktadır. Bölgede bu konuda en hassas durumdaki millet, dilleri etraftaki hiçbir dile benzemeyen Macarlardır.

Zsolt Molnár ve Cecília Czeglédi'nin ortak çalışması olan *A Tiszta Magyar Nyelv Kincseinek Megörzése és Tanítása* ("Saf Macar Dilinin Hazineilerinin Korunması ve Öğretilmesi") adlı eser, hem mevcut durumdan, hem de mevcut dilbilim camiasının tutumundan duyulan rahatsızlıkla kaleme alınmış bir çalışma. Büyük ölçüde, özellikle taşınan kaygıların giderilmesi için getirilen öneriler bağlamında Banarlı'nın kitabına çok benziyor. Banarlı bazı konuları daha fazla ayrıntıyla tetkik ederken, Molnár ve Czeglédi diğer bir konuya, kök dile daha fazla önem veriyorlar.

Yabancı dillerin etkisine karşı mücadele ederken halkı duyarlılığa çağırmaktan daha önemli olan şey, dışardan alınan metanın yurtta zaten bulunduğunu zihinlere zerketmektir. Buna iktisadi tabirle ithal ikamesi diyebiliriz. Yani öncelikle ihtiyaç giderilecek, ondan da önce ihtiyacı giderecek cevherlerin varlığı gösterilecektir. Buna rağmen yabancı kelimelerin kullanımının sürmesi artık özenti noktasını göstermektedir. Ama birinci aşamada gerekenler yapıldıktan sonra, toplumsal bir akım kıvamına gelmiş yabancı hayranlığının çok yıkıcı bir akıntıya dönüşmesi zorlaşır. Çünkü özentiyle kullanılan kelimelerin özde karşılığı vardır ve kullanıcıları her ikisini de bilirler, ama halkın

çoğunluğu özenilen kelimeyi bilmeyebilir. Özdilde bir karşılığın olmadığı veya iyi yerleşmediği durumlarda ise yabancı kelime ile mücadele etmek imkânsızlaşmaktadır. Bunun için öncelikle dilin kök ve kaynaklarının iyi tespiti lazımdır.

Molnár ve Czeplédi Macaristan'da 140 yıldır şekillendirilen ve komünist dönemde iyice yerleşen anlayışa duydukları tepki ile ihtisamlı Macar dilbiliminin şimdiye kadarki birikimini bir kenara itip, neredeyse sıfırdan başlayan bir anlayışa sahipler. Bunu kullanılan kaynakçadan açıkça görmek mümkün. 20. yy'ın ünlü eserlerinin hiçbirinin adı geçmezken, Macar Bilimler Akademisi tarafından 1862 yılında yayınlanan ama sonrasında görmezden gelinen Gergely Czuczor ve János Fogarasi'nin Macarca sözlüğü (*A Magyar Nyelv Szótára*) baş tacı ediliyor. Bunda haklılık payı var, zira bu sözlük gerçekten hacimli ve iyi bir derleme ve taramanın ürünü.

Rahatsızlığın kaynağında ise aslında bir medeniyetler çatışması var. Milliyetçi duygu ve arayışların bilimsel çalışmalarla başa baş gittiği 19. yy'da Macarların köklerini Turan bölgesinde bulması ve Türklerle güya bir yakınlaşma ihtimali Viyana'yı endişelendirir ve Avusturya ve Macaristan adlı iki devletli bir birliğe bölünmüş olan Habsburg mülkü, Macaristan'a siyaseten istediği her şeyi verirken, Bilimler Akademisi'ni teslim etmez. Orada Budenz ve Hunfalvy gibi Alman asıllı ama Macarca isim almış kimseler, Fin-Ugor kuramını geliştirip bazen zor kullanarak resmi görüş olarak oturturlar. Burada amaç, Fin çağrışımıyla Macarlığı bir Avrupa milleti olarak sunmak ve gözleri doğudan ayır-

maktır. Yurt ne kadar doğuda ve tarih ne kadar Türklerle iç içe olsa da, kökler alakasızdır. İki savaş arasındaki kısa süren bağımsızlık dönemine bu konuya eleştirel yaklaşacak çabalar sığmaz. Zaten de dünyanın geri kalanında Macarca kesin olarak Fin-Ugor ailesi içine yerleştirilmiş ve öte yandan Ural topluluğu Altay ailesinden koparılmıştır. Böylece, örneğin Macarcada bulunan Türkçe ile ilintili kelimeler ödünçleme olarak görülürken, sayıları ve nitelikleri daha az ve zayıf olsa da, Moğolca ile Türkçenin ortak kelimeleri ortak bir atadan gelmiş gibi gösterilmiştir. Türkçe ile mesafe bakımından Moğolca ve Macarcayı karşılaştırmak kimsenin aklına gelmemiş, daha doğrusu bu işe zait ve lüzumsuz bakılmıştır, çünkü yerleştirilen kuramların değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek evrensel gerçeklikler olduğu düşünülüyordu.

Günümüzde Macaristan'da ve dışarıda genç nesilden bilim adamları yerleşik kuramlara meydan okumaya başladılar. Güçlü ve örgütlü bir Macar topluluğunun bulunduğu Hollanda'daki en önemli isimlerden biri olan László Maracz bu harekette başı çekenlerden biri ve işbu kitabın takdimini yazmış. Cevabı beklenen en önemli soru kuşkusuz Macarcanın kök kelime hazinesinin Fin-Ugor dillerindeki karşılıklarının bulunmasının neden bu kadar sıkıntılı olduğudur. En başta Fin-Ugor diye tasniflenen dillerin birbiriyle ilişkisi çok uzaklarda kendini belli belirsiz gösteren bir tahmini akrabalığa dayanıyor. Yani elimizde büyük ölçüde bağımsız yakın çok sayıda dil var. Macarca kelimelerin akrabaları aranırken tüm bu dillere bakılıyor (bundan 'kardeş' dil olarak nite-

lenen ve Macarcayla birlikte Ugor kolunu oluşturdıkları söylenen Vogul ve Ostyakçanın Macarca ile ortak mülkünün hayli az oluşunu anlayabiliriz; öbür türlü sadece Ugor kolunda bu mesele halledilip yerine konmalıydı). Buna rağmen, halen Fin-Ugor dillerinde kökteşleri bulunan kelimelerin iki buçuk katı kadar kelimenin aslı esası bilinmiyor. Macarca ile tek başına Türkçenin paylaştığı kelimelerin sayısı Macarcadaki tüm Fin-Ugor menşeli (kabul edilen) kelimelerin yarısına ulaşıyor. Üstelik Fin-Ugor asıl verilen kelimelerin önemli bir kısmı Türkçede de var. Yani Türkçe Macarcadaki kelimeleri paylaşmak bakımından neredeyse tüm Fin-Ugor bölgesi dillerine meydan okuyacak seviyede. Türkçe ile ortak kelimelerin önemli bir kısmının ödünçlenme ihtimali az temel söz dağarcığına ait olduğunu göz önüne alınca, iş daha da karışıyor. Sahi, Macarların dil akrabaları aslında kimler?

Dolayısıyla konuyu yeni baştan, belki sıfırdan ele almak gerekiyor. İncelediğimiz kitap buna önemli bir adım teşkil edecek özellikte. Macarca kök dilinin dağarcığı tablolar halinde tespit edilmiş. Soldan sağa sesli harfler, yukarıdan aşağıya sessizler olmak üzere sözbaşındaki her harf için bir tablo yapılmış. Kök kelimelerin bir, iki veya üç ses içereceğinden hareketle, sessizler ikinci, sessizler ise üçüncü harfi gösteriyor. Böylece örneğin P tablosunda E ile R'nin kesiştiği yerde *per*, Ö ile K'nin kesiştiği yerde *pök* var. Böylece eldeki malzeme sergileniyor ve karşılaştırma yapmak için ilhama daha fazla hitap ediyor.

Bunun birinci adım olduğunu söylemiştik ama bundan önce veya sonra atılması gereken hayati bir adım var. Macarcadaki kelimeler alınmış lakin bunların nihai kaynakları sorgulanmamış. Slavca veya Almanca asıllı kelimeleri, hatta Türkçeden Macarcaya sonradan geçmiş olanları görmek mümkün. Bu ayıklamayı yapmadan kök dil araştırmalarında bir sonraki adıma geçmek çok sakıncalı bir durum oluşturacaktır. Yazarlar mevcut etimoloji bilgisine güvenmediklerinden olacak, bunu ilerideki çalışmalara havale etmiş görülmüyorlar. Bir yönden de hak vermek lazım. Eklemeli bir dilde yeni kelimeler türetmek için sınırsız imkân varken, buna bir de kök zenginliğini eklemekte bir beis olmasa gerek.

Bunun arkasından, yapım ekleriyle dilin nasıl zenginleştiğini göstermek için çok kullanılan bazı köklerden türeyen kelimeler listelenmiş. Örneğin *szak* "bölüm, kısım" kökünden türeyen 191 kelime sıralanmış. Ancak burada da bazı sorular çıkabiliyor. Örneğin *szakáll* 'sakal' sözcüğünü anlamca bu kök ile ilişkilendirmek mi, yoksa Türkçeden bir alıntı olarak görmek mi doğru olurdu? Yine de kelime türetmede eldeki imkânları göstermesi açısından güzel bir teşebbüste bulunulmuş. Üstelik burada listelenenler dilde yerleşik kelimelerden oluşuyor. Tabii, beklendiği gibi yapım eklerinin genişçe anlatıldığı bölüm de ihmal edilmemiş.

Zenginliğine ve sağladığı imkânlarla karşılık, Türkçe ile kıyaslandığında Macarcanın yapım ekleri hayli fakir kalıyor. Türkçede herhangi bir fiil kökünden üretilebilecek kelime sayısı yüzlerle hesaplanıyor ve dili-

miz bu yönüyle sadece geçmişin ve şimdinin değil, geleceğin daha icat edilmemiş eşya ve kavramlarının adını da koyma yeteneğine sahip. Dilimiz hiçbir dilin ulaşamayacağı kadar kelimeye ulaşabilir ve nesne ve kavramları tam onikiden ifade edebilir. Macarcanın da bu konuda tüm zamanların ihtiyacını karşılayacak yetenekte olduğunu vurgulamalıyız. Üstelik Türkçeden farklı olarak Macarcanın Latince ve Slav dillerindeki gibi zarfların fiilin önüne eklenmesiyle yeni fiiller edinme imkânı da bulunuyor (ör. Latince *transcriptio*'nun karşılığı olarak *átírás* 'karşı yazma' > 'çeviriyazı').

Hemen hiçbir yapım eki bulunmayan ve önemli bir kısmını Latince'den aldığı kelimelere sürekli yeni anlamlar yükleyerek yeni ihtiyaçları karşılayan (ör. *computer* 'hesap makinesi' > 'bilgisayar', *chip* 'yonga' > 'çip') ve bu haliyle dünyanın en acınası dili olması beklenen İngilizcenin Türkçe ve Macarca gibi dilleri tehdit etmesi, aslında Türklerin ve Macarların (ve tabii Almanların, Fransızların, Rusların, Çinlilerin) acınası hale düştüklerini gösteriyor.

Türkçeye nazaran Macarcanın talihi dil islahını, yani dilden Latince unsurların atılmasını 19. yy içinde fazla sıkıntı çekmeden yapıp bitirmesidir. İlginç olan şey, 750 yıl boyunca Macar veya Avusturya idaresinde yaşayıp hiçbir zaman bağımsız olmayan Hırvatların ve diğer bağlı ulusların da bu süreci eşzamanlı olarak tamamlamasıdır. Bu konuda bilim akademilerinin oynadıkları tarihi rol öne çıkıyor ve Habsburgların Macar Bilimler Akademisi'ni neden Macarlardan aldıkları daha iyi anlaşılıyor. 19. yy islahatları o kadar kapsamlı idi ki, ör-

neğin Arapçaya kadar girip evrensellik kazanan Yunan asıllı *coğrafya* gibi kelimeleri bu dillerde bulmak mümkün değil. Birebir çevrilmişler: Mac. *földrajz*, Hr. *zemljopis* 'yeryazım'. Bir başka 'üniversal' kelime olan *üniversite*'yi Macarlar anlama bakmaksızın sözlük üzerinden çevirmişler. *Üni* 'bir' kelimesi gibi kendileri de *egy* 'bir' ile başlamışlar ve *egyetem* demişler. Aslında bir eğitim kurumu için anlamsız olan bu kelime dile yerleşmiş ve hiç yadırganmamış (Bu arada *universal* için de *egyetem* derler. Bunu bir yabancı 'üniversiteli' olarak anlayabilir, lakin öyle değil). Hırvatlar ise anlamdan gitmişler ve *sveučilište* "her şeyin öğrenildiği yer" demişler; belki 'tümokul' gibi bir şey. Latince veya Yunanca asıllı bu derece yaygın kelimeleri bile dile sokmayan Macarların ve dev bir edebiyatları olan Rusların kirlenmiş diline kıyasla çok saf ve gelişmiş bir Slav diliyle konuşup yazan Hırvatların ve başkalarının dillerinin bugün yeni bir şey getirmeyen İngilizce kelimelerle dağıtılması ibretlik bir hadise olarak karşımızda duruyor.

A Tiszta Magyar Nyelv kitabında ek ve kök zenginliğinin uzun uzun tahlilinden sonra, esas soruya geliyor: Macarca neden kirleniyor ve ne yapılabilir? Bu konuda yazılanların ve söylenenlerin bugün dünyanın her yerinde aynı olduğunu söyleyebiliriz. Temelde küreselleşme dalgasına kapılmış kitlelerin lüzumsuz ve anlamsız özentileri var. Buna karşı yapılabilecek tek şey fertleri tek tek bilinçlendirerek dalgaya karşı durmak. Yani çocukların ve gençlerin eğitim seviyesinde bu bilinci almaları, daha doğrusu, kipta sunulan reçete ile çocuklara

kendi ülkelerinde anadillerinin öğretilmesi gerekiyor. Kitabın ismi de zaten bunu söylüyor.

Bu nokta son derece önemli, zira Türkiye’de çok gördüğümüz üzere, kendi dilinin kaynaklarını bilmeyen, sınırlı bir kelime hazinesi ile konuşup yazan kimseler, çağdaş dünyanın kavram zenginliğini İngilizceden ithal ile karşılayabiliyorlar. Yüzlerce yıldır bilinen, kullanılan kelimelerin yeni nesillere aktarımında aksaklık yaşandığından ve de sözlük kullanmak gibi bir alışkanlığımız olmadığından, İngilizcesini bildiğimiz kavramı kendi dilimizde de İngilizce anlatmak durumunda kalıyoruz. Bu elbette kişisel bir durum, fakat dil aktarımındaki aksaklık kitleselleştikçe, eksikliği yabancı kelimelerle telafi yönelimi de kitleselleşiyor. Bir ihtiyacı olmadığı halde sırf gösteriş için İngilizce kelimelerle Türkçe (veya başka bir dil) konuşanların durumu ise acil tedavi gerektiren tıbbi bir vaka olarak görülmelidir.

Osman KARATAY
